

ТЕМА 1. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПРАВНИКА: ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛА

План:

1. Поняття та предмет професійної етики правника
2. Місце професійної етики в системі етичного знання
3. Співвідношення права і моралі у професійній діяльності правника
4. Історичний розвиток уявлень про професійну етику правника
5. Міжнародні стандарти професійної етики правника
6. Національне законодавство щодо етичних аспектів правничої діяльності
7. Кодекси професійної етики основних правничих професій: порівняльний аналіз
8. Морально-психологічні якості правника та їх значення для професійної діяльності

1. Поняття та предмет професійної етики правника

Професійна етика правника – це сукупність моральних норм, принципів і правил поведінки представників юридичних професій, які визначають їхнє ставлення до своїх професійних обов'язків, суспільства та інших учасників правовідносин. Вона є специфічною формою прояву загальних моральних принципів у особливих умовах юридичної діяльності.

Предметом професійної етики правника виступають:

- моральна свідомість представників юридичних професій;
- моральні аспекти їх професійної поведінки;
- моральні відносини, що виникають у процесі здійснення професійної діяльності;
- моральні якості, необхідні для належного виконання професійних обов'язків.

Професійна етика правника має подвійну природу. З одного боку, вона є різновидом прикладної етики, з іншого – невід'ємною складовою юридичної діяльності, що регламентується нормативно-правовими актами.

Як зазначено в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. № 5076-VI (з наступними змінами), адвокат у своїй діяльності зобов'язаний дотримуватися правил адвокатської етики (п. 1 ч. 1 ст. 21). При цьому, під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики (ч. 1 ст. 7).

2. Місце професійної етики в системі етичного знання

Професійна етика правника посідає важливе місце в системі етичного знання, де можна визначити таку *структуру*:

1. *Загальна (теоретична) етика* – вивчає сутність, природу, структуру моралі, її функції, категорії, закономірності розвитку.

2. *Прикладна етика* – система морально-етичних знань про застосування загальних норм моралі в конкретних ситуаціях.

3. *Професійна етика* – сукупність моральних норм, що визначають ставлення людини до свого професійного обов'язку.

4. *Юридична етика* – різновид професійної етики, що стосується представників юридичних професій.

5. *Спеціалізована етика правника* – розділи юридичної етики, що стосуються окремих юридичних професій (суддівська етика, адвокатська етика, прокурорська етика тощо).

В системі права професійна етика правника *реалізується* через:

- конституційні принципи;
- норми процесуального законодавства;
- норми матеріального права;
- спеціальні закони про окремі правничі професії;
- кодекси професійної етики;
- рішення органів професійного самоврядування.

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (з наступними змінами), судова влада здійснюється на основі принципу верховенства права відповідно до європейських стандартів та забезпечує право кожного на справедливий суд, що є одним із етичних аспектів діяльності судді.

3. *Співвідношення права і моралі у професійній діяльності правника*

Право і мораль у професійній діяльності правника перебувають у складній системі взаємодії. Основні аспекти їх *співвідношення*:

1. *Єдність*:

- спільна нормативна природа;
- загальні цілі (справедливість, гуманізм, рівність);
- взаємодоповнення у регулюванні суспільних відносин.

2. *Відмінності*:

- право встановлюється державою, мораль – формується суспільством;
- право має формально визначений характер, мораль – більш гнучка;
- порушення правових норм тягне юридичну відповідальність, моральних – лише суспільний осуд.

3. *Протиріччя*:

- законне, але неморальне (формально правомірне, але несправедлива дія);
- моральне, але незаконне (порушення букви закону заради справедливості).

У професійній діяльності правника особливого значення набуває принцип верховенства права, закріплений у ст. 8 Конституції України. Згідно з Висновком № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень, верховенство права включає етичні компоненти, що повинні враховуватись правниками.

Відповідно до ст. 8 Правил адвокатської етики (затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р., зі змінами), у своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав та законних інтересів клієнта, дотримуючись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності.

4. Історичний розвиток уявлень про професійну етику правника

Уявлення про етичні аспекти юридичної професії формувалися протягом тривалого історичного періоду:

1. Античність (V ст. до н.е. – V ст. н.е.):

- формування перших уявлень про справедливість як основу права (Платон, Аристотель);
- розробка принципів природного права як етичного обґрунтування формального закону (Цицерон);
- виникнення професії юриста в Стародавньому Римі та перші етичні вимоги до неї.

2. Середньовіччя (V-XV ст.):

- поєднання правових норм з релігійними і моральними приписами;
- розвиток канонічного права та його етичних принципів;
- формування корпоративної етики юридичних гільдій та братств.

3. Новий час (XVI-XIX ст.):

- теорія природних прав людини як етичне обґрунтування права (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо);
- формування концепції розподілу влад і професійної незалежності суддів (Ш. Монтеск'є);
- створення перших професійних об'єднань адвокатів з власними етичними кодексами.

4. XX століття:

- розвиток міжнародних стандартів правничої етики після Другої світової війни;
- формування концепції прав людини як етичної основи юридичної професії;
- розробка та прийняття професійних кодексів етики для різних юридичних професій.

5. Сучасний етап:

- глобалізація етичних стандартів юридичної професії;
- розвиток спеціалізованих етичних кодексів для окремих юридичних професій;
- інституціоналізація професійної етики через органи професійного самоврядування.

В українській правовій традиції першою спробою кодифікації етичних норм для адвокатів можна вважати «Правила адвокатської етики» (1999), які заклали основу для сучасних етичних стандартів правничої професії в Україні.

5. Міжнародні стандарти професійної етики правника

Міжнародні стандарти професійної етики правника втілені в низці документів, що формують глобальне розуміння етичних принципів юридичної професії:

1. *Основні принципи незалежності судових органів* (схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 40/32 від 29.11.1985 та 40/146 від 13.12.1985) – закріплюють принципи незалежності, неупередженості та компетентності суддів.

2. *Бангалорські принципи поведінки суддів* (схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 2006/23 від 27.07.2006) – встановлюють шість основних цінностей судді: незалежність, неупередженість, чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність.

3. *Основні положення про роль адвокатів* (прийняті VIII Конгресом ООН у серпні 1990 р.) – визначають принципи незалежності адвокатської професії, професійний імунітет, конфіденційність та етичні зобов'язання адвокатів.

4. *Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів* (прийняті у вересні 1990 р.) – встановлюють принципи професійної незалежності, конфіденційності та етичні стандарти для юристів.

5. *Європейська хартія про статус суддів* (Рада Європи, 1998) – містить етичні принципи діяльності суддів у європейських країнах.

6. *Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства* (прийнятий у 1988 р., з наступними змінами) – закріплює спільні для європейських адвокатів принципи професійної етики.

7. *Рекомендація CM/Rec (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки* (прийнята 17.11.2010) – містить положення щодо етичних аспектів суддівської діяльності.

8. *Рекомендація Rec(2000)19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя* (прийнята 06.10.2000) – містить етичні стандарти діяльності прокурорів.

9. *Європейські керівні принципи з етики та поведінки прокурорів* (Будапештські керівні принципи, прийняті на Конференції генеральних прокурорів Європи 31.05.2005) – визначають основні етичні принципи діяльності прокурорів.

Україна, як член міжнародної спільноти, імплементує ці стандарти через національне законодавство та кодекси професійної етики.

6. Національне законодавство щодо етичних аспектів правничої діяльності

Правове регулювання етичних аспектів діяльності правників в Україні здійснюється на декількох рівнях:

1. Конституційний рівень:

– Стаття 59 Конституції України гарантує право на професійну правничу допомогу;

– Стаття 127 встановлює вимоги до суддів, зокрема щодо їх компетентності та доброчесності;

– Стаття 131-2 визначає засади діяльності адвокатури.

2. Законодавчий рівень:

– Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII містить етичні вимоги до суддів (ст. 56);

– Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. № 5076-VI встановлює етичні засади діяльності адвокатів;

– Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII передбачає вимоги до прокурорів (ст. 19);

– Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425-XII визначає етичні аспекти нотаріальної діяльності;

– Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII встановлює правила етичної поведінки для всіх публічних службовців, включаючи суддів, прокурорів, державних виконавців тощо.

3. Підзаконний рівень:

– Рішення органів професійного самоврядування, що затверджують кодекси професійної етики;

– Рішення Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів з питань суддівської етики;

– Роз'яснення Ради адвокатів України щодо застосування Правил адвокатської етики.

Крім того, важливу роль у формуванні етичних стандартів правничої професії відіграють практика Конституційного Суду України та рішення Європейського суду з прав людини, особливо в частині права на справедливий суд, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

7. Кодекси професійної етики основних правничих професій: порівняльний аналіз

В Україні діють окремі кодекси професійної етики для різних правничих професій, які мають як спільні риси, так і особливості:

1. Кодекс суддівської етики (затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013 р.):

– особливості: акцент на неупередженості та незалежності;

– особливі обмеження щодо позаслужбової діяльності;

– правила щодо публічних виступів і коментарів справ.

2. *Правила адвокатської етики* (затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р., зі змінами):

- особливості: детальна регламентація відносин з клієнтом;
- принцип адвокатської таємниці;
- правила поведінки у суді та стосунків з колегами.

3. *Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів* (затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017 р.):

- особливості: вимоги щодо об'єктивності та неупередженості;
- правила підтримки державного звинувачення;
- етичні аспекти представництва інтересів держави.

4. *Правила професійної етики нотаріусів України* (затверджені наказом Міністерства юстиції України від 04.10.2013 р. № 2104/5):

- особливості: акцент на конфіденційності та неупередженості;
- правила вчинення нотаріальних дій;
- заборона використання посади в особистих цілях.

Спільні положення всіх кодексів:

- повага до верховенства права та прав людини;
- незалежність та добросовісність;
- професійна компетентність;
- конфіденційність інформації;
- уникнення конфлікту інтересів;
- етичні вимоги до позаслужбової поведінки.

Відмінності стосуються специфіки кожної з професій і відображають особливості професійних ролей. Наприклад, для суддів ключовим є принцип неупередженості, для адвокатів – відданість інтересам клієнта, для прокурорів – об'єктивне представництво інтересів держави, для нотаріусів – неупереджене засвідчення юридичних фактів.

8. Морально-психологічні якості правника та їх значення для професійної діяльності

Ефективне виконання правником своїх професійних обов'язків вимагає не лише знання законодавства, а й наявності певних морально-психологічних якостей:

1. *Справедливість* – здатність оцінювати ситуації та приймати рішення відповідно до принципів рівності та неупередженості. Ця якість особливо важлива для суддів та прокурорів, які безпосередньо впливають на долі людей.

2. *Чесність та непідкупність* – принциповість у дотриманні законності, несприйнятливості до корупційних впливів. У ст. 14 Кодексу суддівської етики зазначено, що суддя повинен демонструвати високі стандарти поведінки з метою зміцнення віри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду.

3. *Відповідальність* – усвідомлення наслідків своїх дій та рішень, готовність нести за них відповідальність. Згідно з п. 1 ч. 5 ст. 19 Закону

України «Про прокуратуру», прокурор зобов'язаний виявляти повагу до осіб під час здійснення своїх повноважень.

4. *Емпатія* – здатність розуміти емоційний стан інших людей, співпереживати їм. Ця якість важлива для всіх правників, але особливо для адвокатів у їх відносинах з клієнтами.

5. *Толерантність* – повага до різноманіття поглядів, культур, традицій. У п. 4 ст. 12 Правил адвокатської етики визначено, що адвокат повинен поважати різноманітність суспільства та уникати проявів дискримінації.

6. *Конфіденційність* – збереження в таємниці інформації, отриманої в процесі професійної діяльності. Для адвокатів адвокатська таємниця є абсолютною (ст. 10 Правил адвокатської етики).

7. *Стресостійкість* – здатність ефективно працювати в умовах емоційного напруження, конфліктів, високого рівня відповідальності.

8. *Дисциплінованість* – дотримання процесуальних строків, пунктуальність, організованість у роботі.

9. *Незалежність* – здатність приймати рішення на основі закону і внутрішнього переконання, не піддаючись зовнішньому тиску. Згідно з ст. 3 Кодексу суддівської етики, суддя має бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду.

10. *Комунікативні навички* – вміння чітко та зрозуміло висловлювати свої думки, слухати інших, переконувати, вирішувати конфлікти.

У ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» для набуття права на заняття адвокатською діяльністю особа повинна мати не лише повну вищу юридичну освіту та стаж роботи, але й скласти кваліфікаційний іспит та пройти стажування, що передбачає перевірку не лише знань, але й морально-психологічних якостей.

Згідно з ч. 1 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», на посаду судді може бути призначений громадянин України, який є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою. Поняття доброчесності включає морально-етичні якості кандидата, що перевіряються в процесі кваліфікаційного оцінювання.

Таким чином, морально-психологічні якості правника є не менш важливими для його професійної діяльності, ніж юридичні знання та навички, оскільки вони визначають здатність правника діяти в інтересах справедливості, права та суспільного блага.